

Онаць Олена Миколаївна

кандидат педагогічних наук, завідувачка відділом економіки та управління загальною середньою освітою
Інституту педагогіки НАПН України;
Заслужений вчитель України.
Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0003-3323-1289>
olena.onats@gmail.com

Чижевський Борис Григорович

кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу економіки та управління загальною середньою освітою
Інституту педагогіки НАПН України;
Заслужений працівник освіти України.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-7878-1180>
chyzhevskiyi.bq@gmail.com

Попович Лідія Миколаївна

науковий співробітник відділу економіки та управління загальною середньою освітою
Інституту педагогіки НАПН України.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-8231-8124>
plidia01@ukr.net

**Духовне слово – основа життєдіяльності
особистості у щоденному житті та в період трансформаційних процесів**

Шкільна літературна освіта: традиції і новаторство. XII Волошинські читання: зб. матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції / за заг. ред. Т. О. Яценко. Київ : Грамота, 2024. с. 168-171 <https://undip.org.ua/wp-content/uploads/ZBIRNYK-MATERIALIV-Voloshynski-chytannia-2024.pdf>

Волошина Ніла Йосипівна увійшла в науково-освітнє середовища України і світу як творча всебічно обдарована особистість, учений, учитель, автор підручників, навчальних програм з української мови та літератури для учнів 4-10 класів, просвітитель, публіцист і патріот українського народу, українського духовного слова, багатовікової, старописемної, самодостатньої, насиченої, різнопланової, надихаючої, солов'їної, мелодійної, співучої, колоритної української мови високого стилю та духовної, глибокої української літератури.

Особливо актуальними є її думки, помисли, роздуми, слова й позиція в період трансформаційних, турбулентних, “хаотичних” процесів, які впливають на життєдіяльність, життєстійкість, життєздатність, життєтворчість кожної творчо обдарованої особистості.

Слово Ніла Йосипівна розглядала як духовну живу та енергетичну субстанцію, основну одиницю мови, яка слугує людині для вираження своєї думки, своїх ідей та намірів, а також для класифікації і найменування творчо обдарованих осіб, лідерів, процесів, явищ, характеристик, параметрів, властивостей та речей і предметів. Уважала Слово складною духовно-енергетичною, інформаційною, матеріальною єдністю звукового знаку й значення. Притримувалася позиції, що у словах закріплюються результати пізнавальної діяльності людей, висвітлюються їхні духовно-моральні цінності, позиція, переконання, без яких неможливе вираження й передача духовних, моральних (натуральних) і природних законів, наукових знань, цінностей, принципів, понять і уявлень наступним поколінням.

У своїх працях, виступах, спілкуванні Вона розглядала Слово перш за все з точки зору його духовно-енергетичного, морального, культурного, інформаційного, психологічного впливу; звукового складу; значення; морфологічної побудови; словотворення, характеру; участі в тій чи іншій парадигмі; приналежності до частин мови; ролі в сказаному та в реченні; стилістичної функції; коріння та походження. У той же час Вона принципово засуджувала брехливі, лукаві слова й категорично виступала проти вживання гнилих слів.

Її слова, рішення, дії та позиція були духовними, культурними, правдивими, виваженими, цілеспрямованими. Особливого значення Волошина Н.Й. надавала вивченню Істинності і Суті духовного Слова та постійно зверталася до Святого письма, першоджерел духовної літератури, тому варто наголосити на таких аспектах та проявах Слова:

1. У наш час неоцінімого значення набувають Слова Пресвятої Матері Божої Марії “Я ж Господня раба: нехай буде мені згідно з словом Твоїм!” (Лк. 1:38) Більше двох тисяч років пройшло з того часу, як прозвучали слова

Благовіщення, які подібно неперервній луні до наших днів наповнюють всесвіт “Я ж Господня раба: нехай буде мені згідно з словом Твоїм!” Слова ці прозвучали не з високої трибуни, і в той момент вони не були оцінені як історичні. Вони були сказані в заповітному місці, де зустрілися людська смиренність і Божественна любов.

“Я ж Господня раба: нехай буде мені згідно з словом Твоїм!” – лаконічні, короткі і дуже прості слова, але з уст людських ще не звучало наскільки неоцінимо важливих і дорогоцінних слів. Адже Архангел Гавриїл задалегідь повідомив Діву про здійснення того, що за природою людською відбутися не може. Вона, будучи Дівою, повинна народити Сина.

Вмістити, усвідомити ці Слова людський обмежений розум відмовляється. Як може відбутися надприродне, те, що не закладене в природу людську? Проте Діва Богородиця, маючи таку ж природу, як і ми з вами, в дуже юному віці зуміла виховати в себе найвищі людські якості: смирення і відданість волі Божій. Почувши Благу вість, Вона, миттєво подолала сумніви, вручила себе в руки Божі.

2. У нас час, у період воєнного стану, соціальні мережі, інтернет, інколи канали телебачення і радіо, сторінки газет насичені **ТЕРМІНОВИМИ ЗВЕРНЕННЯМИ ДО ВСІХ РІДНЕСЕНСЬКИХ МИЛИХ ДОРОГИХ УКРАЇНЦІВ!!!!!!** Рідні наші хлопці-солдати, захисники, їхні матері просять молитов. Моліться, рідненькі. Бійці просять молитов! Моліться про наших бійців, про силу їх духу, про захист їх від ворогів видимих і невидимих та лукавих і підступних, а також і про посоромлення проти звіринців.

Молитва (дієслово старослов'янське молити, від праслов'янського *molditi*) – духовне Слово та практика звернення до Бога або до Його святих (Богородиці, ангелам, душам праведників) як нашим заступникам перед Богом, з метою покаяння, хвали, прохання милості, дарування блага, висловлення вдячності й відвернення зла.

У ортодоксальному розумінні “Молитва – це наша розмова з Богом. Вона для нас є такою ж необхідною, як повітря і їжа. Все, що ми маємо – від Бога, а свого немає нічого: життя, талант, здоров'я, їжа і все інше дається нам Богом. Тому і в радості, і в смутку, і в кожній потребі, ми звертаємося до Бога з

молитвою. При цьому потрібно повністю покластися на Його святу волю і терпеливо чекати, тому що тільки один Господь знає, що і коли нам дати – що нам приносить користь, а що – шкоду”[5. с. 3].

Молитва є невід’ємною складовою духовної культури, важливою частиною духовного життя віруючого, спільноти, суспільства, держави та частиною духовно-релігійного життя у словесній формі або в думках і поділяється на славословіє, прохання та вдячність. Молитва має стати обов’язковим атрибутом кожного українця який благає, просить МИРУ.

Як правило, необхідно застосовувати канонізований текст звернення. Ступені молитви поділяють, як мінімум, на три види, а саме: молитву читальну, коли молимося Богу чужими молитвами, і молитву свою мисленеву, коли розумно підносимо до Бога через богодумки, присвячуючи себе всього Богу і частим зверненням до Нього серцем. Третій вид або ступінь молитви, який і становить дійсну молитву, і до якого два перших служать тільки приготуванням, а саме – невинне звернення розуму і серця до Бога, яке супроводжується внутрішньою теплотою і горінням духа.

Молитва не є якою небудь однократною, перервною дією. Це стан духу, постійний і неперервний, подібно тому, як постійні і неперервні дихання тіла і биття серця. Молитва забезпечує встановлення духовного контакту з Богом шляхом роздумів або через повторення відповідних словесних форм і як звернення до Бога є духовно-енергетичною, морально-культурною, захисною, дороговказуючою та визначальною цінністю людини. На основі смиренності, набожності, сумирності, стійкості, зосередженості, скрушності, зворушливості неперервне Слово щиросердної праведної палкої молитви має звучати в кожному миролюбивому українському серці. Особливо сильними та визначальними є материнська молитва та духовне, доброзичливе, настановне, благословенне Слово матері, сердечна настанова та захист батька.

3. Ніла Йосипівна наголошувала на тому, що ми не завжди вдумуємося в Слова, оцінюємо їхню місію, роль, значення та вплив на майбутнє людини, народу, держави. Нам необхідно переглянути, переосмислити, наприклад, застереження Пилипа Орлика:

“В ім'я Отця і Сина і Святого Духа, Бога в Трійці Святій славимо його.

Нехай залишиться на вікопомну славу і пам'ятку Війська Запорізького і всього народу малоросійського.

Дивний і незбагнений у долях своїх Бог, милосердний у довготерпінні, справедливий у покаранні, як завжди, від початку світу, на праведному мірили правосуддя свого – одні держави і народи возвеличує, а інші за гріхи і беззаконня – упокорює, одні поневолює, інші – звільняє, одні підвищує, інші – понижує. Так і стародавній хоробрий козацький народ...” [9]

У нас час не тільки українці мають змогу побачити, вивчити, усвідомити Конституцію Пилипа Орлика, що він її написав у 1710 році. Латиномовний примірник Конституції Орлика було виставлено в Соборі Святої Софії в Києві разом з іншими раритетами доби Івана Мазепи та часів шведсько-українського союзу початку 18-го століття. Цікаво, що багато положень Конституції є на часі та актуальними й нині.

4. У підручниках, посібниках, програмах Волошиної Н.Й. провідне місце займає видатна пам'ятка Київської Русі між 1185 і 1187 роками “Слово о полку Ігоревім” [15]. У творі висловлено важливі політичні ідеї того часу, зокрема щодо об'єднання всіх земель Київської Русі для боротьби із зовнішнім ворогом.

Концепція ідеального правителя, створена автором, увібрала в себе всі кращі риси попередніх великих київських князів. У творі наголошено, що законним правителем є князь, який набув владу законним шляхом, а не з допомогою військової сили. Також стверджується, що князь повинен мати обов'язки перед підданими, які, насамперед, полягають у забезпеченні їх безпеки. Водночас автор, визначаючи межі влади великого князя, говорить лише про здійснення загального керівництва меншими князями.

У творі також традиційно обстоюється ідея необхідності здійснення Руссю мирної політики, підкреслюючи, що військова могутність держави повинна спрямовуватися тільки на захист від зовнішніх ворогів.

5. У закладах освіти має також вивчатися “Слово про Закон і благодать” [13, 16] – пам'ятка давньоруської духовної, суспільної і політичної

думки. Авторство “Слова”, проголошеного як проповідь у Десятинній церкві в Києві з прославленням князя Володимира Великого (між 1037 і 1043, не пізніше 1050, належить Іларіону, який у 1051-54 був київським митрополитом (висвячений за підтримки князя Ярослава Мудрого). “Слово” – зразком урочистої прикрашеної проповіді.

“...Всі краї, і города, і народи почитають і славлять кожний свого учителя, того, що навчив їх православній вірі. Похвалімо ж і ми, по силі нашій, хоч малими похвалами, того, хто велике і дивне діло сотворив, нашого вчителя і наставника, великого кагана нашої землі Володимира, онука старого Ігоря, а сина славного Святослава, про мужність і хоробрість якого в літа його володарювання слух пройшов по багатьох сторонах, а звиятиги його і могутність поминаються й пам'ятаються ще й нині. Не в худорідній бо і невідомій землі володарював той, а в Руській, про яку відати й чути на всі чотири кінці землі”[16].

Поняття Закон вживається у “Слові” як духовна, теологічна та юридична категорії Закон, на думку Іларіона, призначений регулювати вчинки індивідів чітко визначеною у ньому Божою волею та Божественним приписом. Закон – це перша і визначальна сходинка у розвитку обдарованої особистості, людського суспільства, демократичної держави, “предтеча і слуга Благодаті та Істині”. Закон виконує свою доленосну та історичну роль у вихованні “людського ества”, вимиваючи його як “брудну посудину”, невідворотно формує умови для Благодаті – Істині.

Автор схвалює діяльність князя Володимира не тільки за хрещення Русі, яка перетворилася після цього на могутню авторитетну державу “усіх чотирьох кінців землі”, а й за те, що князь правив державою “правдою, мужністю і смыслом”.

Знання і дотримання духовних, моральних (натуральних) законів, основними якими є закони Любові та Прощення життєво важливим. Є також духовний Закон з яким зустрічається кожна людина. Наступає така мить, коли інші нічого не можуть зробити для людини в цьому світі й людина не потрібна нікому крім самої себе і Господа Бога.

6. Неперевершеним духовним шедевром є “Слова і промови” Феофана Прокоповича [17]. Глибоко і всебічно, знаючи християнство, він відстоював, захищав славу віру православну й возвеличував і пропагував Слово Боже.

У своїх творах Феофан Прокопович виходить з позицій об’єктивного ідеалізму. Так, згідно з Феофаном, Бог існував “раніше буття світу... як найдосконаліший розум”. До того, як “в часі з нічого єдиного виник витвір всіх речей...”, та всі витвори в його розумі, як в архетипі, тобто первообразі, постійно знаходились”. Світ речей, що, на його думку, ідеально, для реального буття, був співвічний Богові, виник за допомогою “розлиття божественної доброти”. У творах мислителя можна знайти і традиційний християнський опис “творення” світу Богом єдиним Словом – “1 На початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. 2 Воно в Бога було споконвіку. 3 Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього. 4 І життя було в Нім, а життя було Світлом людей” [Ів. 1:1-4] і твердження про походження світу шляхом Божественної еманції, яке тяжіє до неоплатонізму. Ідеї останнього через твори Псевдо-Діонісія Арєпагіта, Максима Конфесора та ін. поширювались у нашій країні ще від часів Київської Русі.

Ф. Прокопович уважав, що існування Бога не дається людині апріорно, а вимагає певних апостеріорних доведень. У космологічному, телеологічному, морально-політичному та ін. трактуванні буття Бога, які наводяться в його творах, є чимало спільного з тими доказами буття Бога, що викладаються в творах Бекона, Спінози, Декарта й, особливо, Лейбніца.

7. Головним сенсом людського існування Григорій Сковорода – український філософ-містик, богослов, поет, педагог, можливо, і композитор літургійної музики, вважав самопізнання та пізнання у собі людини. Мав значний вплив на сучасників і подальші покоління своїми філософськими творами, байками, піснями, а також способом життя, через що його називали “Сократом”. Писав він свої твори різними стародавніми українськими літературними мовами.

“Прокинувшись рано, коли мої думки та почуття були сповнені благоговіння і вдячності до Бога, я вирушив у сад на прогулянку. І перше, що я

відчув у серці, була розкутість, свобода, бадьорість та здійснена надія. Віддавши цьому настрою всю свою волю й усі свої бажання, я відчув у собі незвичайний порух, котрий переповнював мене незнаною силою. В одну мить якась солодка злива ринула в мою душу, і від неї все моє нутро спалахнуло полум'ям. Здавалось, що в моїх жилах вирувала вогненна течія. Я почав не ходити, а бігати, наче мене щось носило, я не відчував ні рук, ні ніг, так, ніби весь я був із вогню, що шугав по колу. Цілий світ зник мені з-перед очей. Одне лише почуття любові, благонадійності, спокою, вічності оживило моє єство. Сльози струмками покотилися мені з очей і розлили по всьому тілу якусь зворушливу гармонію. Я ввійшов у себе, мовби відчув запевнення синівської любові, і з цієї миті присвятив себе синівській покорі Божого Духу”, – писав Сковорода Ковалинському [14].

Цей стан містичного осяяння Сковорода потрактував як своє зближення з Богом — досі його серце шанувало Бога по-рабськи, а тепер полюбило Його мов найщирішого друга.

Вірити Богу, служити українському народу, дотримуватися Слова заповідав великий мислитель.

У суверенній, унітарній, соборній, соціальній, демократичній державі українське Слово здобуло реальні можливості для вільного вживання, розвитку, захисту, всебічного вдосконалення і збагачення. Перед політиками, державними службовцями, освітянами, учителями, професорами, батьками, дідусями і бабусями порушується надскладне завдання, яке полягає в тому, щоб використовувати такі слова, які б стимулювали учнівську, студентську молодь займатися Богоугодними, праведними справами із святим промислом на стежках трихвилювання життя, з Миром у душі, серці, розумі, родині, сім'ї, родині, колективі, суспільстві, державі, світі, а також з Миром між Богом і людьми, між Небом та Землею. Це можливо на основі розуміння й усвідомлення простої та складної Істини – у житті потрібно бути настільки духовно стійким і сильним, щоб жодна ситуація не змогла вибити тебе з рівноваги та колії.

Отже, важливим для творчої обдарованої особистості пізнати та усвідомити Слово Святого письма Старого і Нового Завіту, знати та дотримуватися

духовних, моральних (натуральних), природних законів, вчитися вчора у історії людського життя, жити, працювати, навчатися та творити сьогодні, будувати та сподіватися на близьке та далеке щасливе, світле, гармонійне майбутнє. А це можливе при постійній роботі над собою, своїм внутрішнім «Я» та наявності в душі, серці і розумі людини єдності та дотримання помислів, думок, Слова, дій, настанов, доручень, рішень, вказівок, вчинків та результатів добродійної, праведної, щиросердної праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. СВЯТЕ ПИСЬМО СТАРОГО І НОВОГО ЗАВІТУ / переклад П.О. Куліша, І.С. Левіцького і Пулюя Київ, Українське біблійське товариство, 2003. – с. 859, 255.
2. БІБЛІЯ або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / Переклад проф. Івана Огієнка, Українське біблійське товариство, 2013. с. 1229.
3. МОЛИТВИ ДО СВЯТИХ НА ВСЯКУ ЖИТТЄВУ ПОТРЕБУ ДО ЯКОГО СВЯТОГО І В ЯКИХ ВИПАДКАХ СЛІД МОЛИТИСЯ / Парафія свв. мцц. Віри, Надії, Любові та їх матері Софії УПЦ КП. Рівне, 2007р. с. 140.
4. МОЛИТВИ за УКРАЇНУ та слова надії / Надруковано в межах Ініціативи“Християни для України”. с. 95.
5. Православний МОЛИТВОСЛОВ / Кафедральний Собор свв. мучениць Віри, Надії, Любові та Софії в Тернополі, Українська Православна Церква. 2024 р. 382 с.
6. Волошина Н.Й. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури: посібник для вчителів. К.: Радянська школа, 1985. 102, [2] с.
7. Волошина Н.Й. Вивчення української літератури в 5-му класі: посібник для вчителя / Інститут педагогіки АПН України. К.: Педагогічна думка, 1997. 303, [1] с.
8. Волошина Ніла Йосипівна / Л. Д. Березівська // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-29555>. Останнє поновлення : 9 лют. 2024.
9. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін / Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового, URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>
10. І.В. Музика “Слово о полку Ігоревім”/ Юридична енциклопедія, т. 5 . Київ, Видавництво “Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 2003 с. 522
11. Ми є. Були. І будемо Ми!: Виховання національної свідомості учнів засобами художньої літератури: навчально-методичний посібник / Інститут

педагогіки АПН України; [Н.Й.Волошина, Т.О.Яценко, Н.М.Логвіненко та ін.]; за ред. Н.Й.Волошиної. К.: Ленвіт, 2003. 215 с.

12. Наукові основи методики літератури: навчально-методичний посібник / Н.Й.Волошина (кер.), О.М.Бандура, О.А.Гальонка [та ін.]; ред. Н.Й.Волошина.К. : Ленвіт, 2002. 344 с.

13. О.М. Мироненко “Слово про Закон і благодать”/ Юридична енциклопедія, т. 5 . Київ, Видавництво “Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 2003 с. 522

14.Сковорода Григорій Савич URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0_%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B9_%D0%A1%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%87

15. Слово про Ігорів похід. /Література часів Київської Русі. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/narod/printout.php?id=7&bookid=4>

16. Слово про закон і благодать Іларіона. / Література часів Київської Русі. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/narod/printout.php?id=7&bookid=3>

17. Феофан Прокопович Філософські твори в трьох томах. Переклад з латинської. Київ – 1979 URL: <http://litopys.org.ua/procop/proc1.htm>